

مؤسسه آموزش عالی علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته مطالعات اجتماعی

گرایش جامعه شناسی فرهنگ

اعتماد اجتماعی در نهج البلاغه (عوامل... و کارکردها)

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمد جواد محسنی

دانش پژوه:

یوسف عارفی

۱۳۹۵

Higher Education Institute of Humani Sciences

The field of Sociology

The tendency sociology of culture

Social Trust in Nahj ol-Balaghah

(factors.and functions)

Supervisor:

Hojjat al-Islam and the Muslim doctor Mohammad
Javad Mohseni

Researcher:

yousef Arefi

1395

بسم الله الرحمن الرحيم

❖ مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه، به عهده نویسنده می‌باشد.

❖ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع بلا مانع است و نشر آن در داخل

کشور منوط به اخذ مجوز از جامعه المصطفی (ص) العالمیه است.

تقدیم

تقدیم به پیشوای پاکان و امیرمومنان(ع) پیشوایی که پیروی از او فراهم آورنده‌ی تمام خوبی‌ها و راه رسیدن به والایی‌ها و فرزاندگی‌ها است.

و تقدیم به رهبر شهید و فرزانه‌ای که تنها اندوخته‌اش در این دنیا پیروی از پیشوای پاکان(ع) و الگوگیری از گفتار و رفتار او بود و با همین پیروی و الگوگیری توانست اعتماد آفرین شود، آگاهی، بیداری و خودباوری ایجاد نماید، بی‌نظیرترین مقاومت عدالت‌خواهانه و حق طلبانه در کشور را رهبری کند و به نمونه و نماد ماندگار خوبی‌ها در ذهن و ضمیر مردمش تبدیل شود.

تشکر و سپاس

سپاس خدای را که هر امداد و توفیقی از اوست و سلام و دورد بر محمد(ص) و خاندان پاک او، آنان که وجودمان وامدار وجودشان است.

بر خود لازم می‌دانم که از معاونت محترم آموزش مؤسسه، جناب حجت الاسلام برزو (دام عزه) و ریاست محترم گروه مطالعات اجتماعی جناب حجت الاسلام دکتر رحیمی سجاسی (دام توفیقاته) و همه اساتیدم، آنان که دانسته‌های اندکم سایه و شمه‌ای از دانایی آنان است به ویژه استاد محترم و فرهیخته راهنما جناب حجت الاسلام دکتر محمد جواد محسنی (دام افاضاتهم) که هرکدام به نحوی در سامان یافتن و انجام این کار نقش داشته‌اند تشکر و قدر دانی نمایم.

چکیده

پژوهش حاضر با عنوان «اعتماد اجتماعی در نهج‌البلاغه (عوامل... و کارکردها)» در صدد به دست آوردن دیدگاه نهج‌البلاغه در باره اعتماد اجتماعی است. پرسشی که به شکل‌گیری این تحقیق انجامیده، عبارت است از: دیدگاه نهج‌البلاغه در باره اعتماد اجتماعی چیست؟ برای صورت‌بندی پاسخ مناسب به این پرسش و به دست دادن دیدگاه نهج‌البلاغه در باره اعتماد، با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی منابع، اسناد و شواهد در دسترس در باب اعتماد و حوزه نهج‌البلاغه مطالعه و بررسی شده است. تحلیل و توصیف نظام‌مند شواهد و نصوص نهج‌البلاغه در حوزه‌ی ابعاد، سطوح، عوامل و کارکردهای اعتماد اجتماعی نیازمند مبانی نظری و نظریه‌هایی بود که بتواند زمینه را برای این نوع توصیف و بررسی در حوزه‌های مزبور به خوبی فراهم سازد. از این رو، تعدادی از نظریه‌های جامعه‌شناختی اعتماد اجتماعی، تامین‌کننده‌ی نظری تحقیق در شناسایی و توصیف نظام‌مند ابعاد و سطوح اعتماد اجتماعی در نهج‌البلاغه و الهام بخش تحلیل دقیق‌تر عوامل و کارکردهای اعتماد شدند و روی هم‌رفته، این یافته‌ها به دست آمد:

در بخش ابعاد اعتماد اجتماعی در نهج‌البلاغه پنج بعد؛ اعتماد روان‌شناسانه، اعتماد سیاسی، اعتماد اقتصادی، اعتماد فرهنگی و اعتماد اجتماعی، به دست آمد. چنانکه در بخش سطوح اعتماد اجتماعی در نهج‌البلاغه، چهار سطح؛ اعتماد هستی‌شناختی، اعتماد میان‌فردی، اعتماد تعمیم یافته و اعتماد نهادی، شناسایی شد.

در بخش عوامل اعتماد اجتماعی در نهج‌البلاغه، سه عامل برای اعتماد عمودی و سه عامل دیگر برای اعتماد افقی شناسایی شده است. عوامل اعتماد عمودی عبارت است از:

الف) عملکرد حکومت، با شاخص چون قیام به وظایف قانونی و اجرای قانون، شایسته‌سالاری در توزیع مناصب و سمت‌ها، صداقت زمامداران و کارگزاران حکومتی و برابری و عدم تبعیض.

ب) مشارکت مردم در انتخاب مقامات حکومت و مدیریت نظام سیاسی، با شاخص‌های مانند مشارکت

در گزینش زمامدار و رهبر حکومت، مشارکت در گزینش کارگزاران و مدیران حکومت و مشارکت در مدیریت نظام سیاسی.

ج) برداشت مردم از عملکرد حکومت (نگرش مثبت)

و عوامل اعتماد افقی در نهج‌البلاغه عبارت است از: امنیت و احساس امنیت در جامعه به ویژه در سه حوزه اقتصاد، سیاست و جان، اخلاق و ارزش‌های اخلاقی و دین و دین‌مداری.

در بخش کارکردهای اعتماد اجتماعی دو کارکرد برای اعتماد عمودی و دو کارکرد دیگر برای اعتماد افقی از نهج‌البلاغه به دست آمده است. «انسجام اجتماعی» و «همکاری و مشارکت» از کارکردهای اعتماد افقی و «همدلی مردم و حکومت» و «اقتدار فرهنگی» از کارکردهای اعتماد عمودی در نهج‌البلاغه است. برای کارکردهای اعتماد عمودی شاخص‌های مانند اقتدار حق، برپایی دین و روش‌های دینی، فراگیر شدن عدالت، فراگیری آداب و سنت‌ها و توسعه و تکامل جامعه، برشمرده شده است.

کلید واژه‌ها: اعتماد اجتماعی، نهج‌البلاغه، حکومت، توسعه، همدلی و انسجام.

فهرست مطالب

۱.....	تقديم
۲.....	تشكر و سپاس
۳.....	چكیده
أ.....	فهرست مطالب
ح.....	پيشگفتار

فصل اول.....

أ..... مفاهيم و كليات

۱.....	۱- كليات
۱-۱.....	۱-۱- طرح مسأله
۳.....	۱-۲- سؤال هاي تحقيق:
۳.....	۱-۲-۱- سوال اصلي:
۳.....	۱-۲-۲- سوال های فرعي تحقيق:
۴.....	۱-۳- ضرورت انجام تحقيق
۴.....	۱-۴- هدف تحقيق
۴.....	هدف اصلي
۴.....	اهداف فرعی
۵.....	۱-۵- پيشينه تحقيق
۸.....	۱-۶- جنبه جديد بودن و نوآوری تحقيق

۸-۷-۱- روش تحقیق: تلفیقی از روشهای تفسیری- اجتهادی و توصیفی- تحلیلی.....	۸
۲- مفهوم شناسی.....	۹
۲-۱- اعتماد.....	۱۰
۲-۲- اعتماد اجتماعی.....	۱۲
۲-۳- مفاهیم مشابه اعتماد در ادبیات دینی.....	۱۵
۲-۴- کارکرد.....	۱۵
فصل دوم.....	۱
مبانی نظری اعتماد اجتماعی.....	۱
مبانی نظری اعتماد اجتماعی.....	۱۷
اشاره.....	۱۷
سطوح تحلیل و رهیافت های نظری در باب اعتماد.....	۱۷
۱- سطح تحلیل خرد.....	۱۷
۲- سطح تحلیل کلان.....	۱۹
۳- سطح تحلیل میانی.....	۱۹
نظریه های اعتماد در سطح خرد.....	۲۱
۱- جیمز کلمن (James Kelman).....	۲۱
نظریه های اعتماد در سطح کلان.....	۲۵
۱- روبرت پاتنام (Robert David Putnam).....	۲۵
وجوه سازمان اجتماعی از دیدگاه پاتنام.....	۲۵
۱) شبکه ها.....	۲۵
۲) هنجارهای همیاری (معامله متقابل).....	۲۶
۳) اعتماد اجتماعی.....	۲۶
۲- فرانسیس فوکویاما (Yoshihiro Francis Fukuyama).....	۲۹
نظریه های اعتماد در سطح میانی.....	۳۱

۳۱	۱- پیوتر زتومکا (Piotr Sztompka).....
۳۲	۱-۱- اندیشه اعتماد.....
۳۳	دلائل و نشانه‌های توجه جامعه شناختی به اعتماد.....
۳۳	۱-۲- ابعاد اعتماد.....
۳۴	۱-۲-۱- اعتماد به عنوان یک رابطه.....
۳۴	۱-۲-۲- اعتماد به عنوان یک ویژگی شخصیتی.....
۳۴	۱-۲-۳- اعتماد به عنوان یک قاعده فرهنگی.....
۳۵	۱-۳- زمینه‌های اعتماد.....
۳۵	۱-۳-۱- قابلیت اعتماد.....
۳۶	۱-۳-۱-۱- قابلیت اعتماد بازتابی: اعتماد اولیه.....
۳۷	۱-۳-۱-۲- نشانه‌های زمینه‌ای: اعتماد ثانویه.....
۳۸	۱-۳-۲- قابلیت اعتماد عاملی.....
۳۹	۱-۳-۳- فرهنگ اعتماد.....
۴۳	۲- آنتونی گیدنز (Anthony Giddens).....
۴۴	۱- تاملات نظری در مفهوم اعتماد.....
۴۶	۲- جنبه‌های اساسی مدرنیت (زمینه‌های اعتماد در جامعه مدرن).....
۴۷	۱-۲- فاصله‌گیری (جدایی زمان و مکان).....
۴۸	۲-۲- بیریشگی (مکانیسم‌های از جاکندگی).....
۴۸	۱-۲-۲- مکانیسم خلق نشانه‌های نمادین.....
۴۸	۲-۲-۲- مکانیسم استقرار نظام‌های تخصصی.....
۵۲	۲-۳- قدرت بازاندیشی (تخصیص بازاندیشانه).....
۵۳	۳- زمینه‌های اعتماد در جامعه سستی.....
۵۳	۱-۳- نظام خویشاوندی.....
۵۴	۲-۳- اجتماع محلی.....
۵۴	۳-۳- کیهان‌شناسی مذهبی.....

۵۵	۴-۳- سنت
۵۵	مخاطرات جامعه سنتی
۵۷	ارتباط ناب سبک نوین روابط در زندگی شخصی
۵۷	۴- انواع اعتماد
۵۸	۴-۱- اعتماد بنیادی (امنیت وجودی)
۵۹	۴-۲- اعتماد به افراد (اعتماد متقابل بین شخصی)
۶۰	۴-۳- اعتماد انتزاعی (اعتماد به نظام‌ها و نهادها)
۶۲	خلاصه و جمع‌بندی فصل
۶۵	فصل سوم
۶۵	ابعاد اعتماد اجتماعی
۶۵	(در نهج البلاغه)
۶۶	اشاره
۶۶	۱- تعیین ابعاد اعتماد اجتماعی
۶۸	۲- چند نکته راهبردی و رهگشا
۷۳	ابعاد اعتماد اجتماعی در نهج البلاغه
۷۳	۱- اعتماد فردی (روانشناسانه) در نهج البلاغه
۷۶	حسن ظن و سوء ظن صفت نفسانی است
۷۹	۲- اعتماد اقتصادی در نهج البلاغه
۸۱	۳- اعتماد سیاسی در نهج البلاغه
۹۶	۴- اعتماد اجتماعی در نهج البلاغه
۱۰۲	۵- اعتماد فرهنگی در نهج البلاغه
۱۰۸	خلاصه و جمع‌بندی فصل
۹۲	فصل چهارم
۹۲	سطوح اعتماد اجتماعی

۹۲..... (در نهج البلاغه)

اشاره..... ۱۱۲

سطوح اعتماد اجتماعی در نهج البلاغه..... ۱۱۲

۱- اعتماد بنیادین (هستی‌شناختی) در نهج البلاغه..... ۱۱۳

۱-۱- نسبت و رابطه اعتماد بنیادی و امنیت هستی‌شناختی..... ۱۱۳

۱-۲- چستی و چگونگی امنیت هستی‌شناختی در نظریه گیدنز..... ۱۱۳

۱-۳- قلمرو امنیت هستی‌شناختی..... ۱۱۷

۲- اعتماد میان فردی در نهج البلاغه..... ۱۲۱

۲-۱- اعتماد میان فردی در روابط خانواده..... ۱۳۰

۲-۲- اعتماد میان فردی در روابط و تعاملات خویشاوندان..... ۱۳۳

۲-۳- اعتماد میان فردی در روابط و تعاملات دوستان..... ۱۳۷

۳- اعتماد تعمیم یافته در نهج البلاغه..... ۱۴۲

۴- اعتماد نهادی در نهج البلاغه..... ۱۵۷

۴-۱- اعتماد به سازمان نظامی و امنیتی..... ۱۶۳

۴-۲- اعتماد به سازمان اجرایی..... ۱۶۷

۴-۳- اعتماد به سازمان قضایی:..... ۱۷۰

۴-۴- اعتماد به سازمان اقتصادی..... ۱۷۲

۴-۴-۱- خراج و مالیات..... ۱۷۲

۴-۴-۲- تجارت و صنعت..... ۱۷۶

خلاصه و جمع‌بندی فصل..... ۱۷۹

۱۸۱..... فصل پنجم**۱۸۱..... عوامل اعتماد اجتماعی****۱۸۱..... (در نهج البلاغه)**

اشاره..... ۱۸۲

۱- عوامل اعتماد عمودی در نهج البلاغه.....	۱۸۲
۱-۱- عمل کرد نهادها و کارگزاران حکومتی.....	۱۸۳
۱-۱-۱- قیام به وظایف قانونی و اجرای قانون.....	۱۸۳
۱-۱-۲- شایسته سالاری در توزیع سمت‌ها و مناصب.....	۱۸۷
۱-۱-۳- صداقت زمامدار و کارگزاران حکومتی.....	۱۹۱
۱-۱-۴- برابری و عدم تبعیض.....	۱۹۸
۱-۲- مشارکت مردم در انتخاب مقامات حکومتی و مدیریت نظام سیاسی.....	۲۰۴
۱-۲-۱- مشارکت مردم در گزینش زمامدار.....	۲۰۴
۱-۲-۲- مشارکت در گزینش کارگزاران.....	۲۰۵
۱-۲-۳- مشارکت در مدیریت نظام سیاسی و اداره جامعه.....	۲۰۷
۱-۳- برداشت مردم از عمل کرد نهادهای حکومتی.....	۲۱۵
۲- عوامل اعتماد افقی در نهج البلاغه.....	۲۱۸
۲-۱- امنیت و احساس امنیت.....	۲۱۸
۲-۱-۱- احساس امنیت اقتصادی.....	۲۲۱
۲-۱-۱-۱- توزیع عادلانه ثروت.....	۲۲۲
۲-۱-۱-۲- توزیع برابر امکانات و فرصت‌های اقتصادی.....	۲۲۳
۲-۱-۱-۳- مبارزه با مفاسد اقتصادی و اداری.....	۲۲۴
۲-۱-۱-۴- کاهش عوارض و مالیات دولتی.....	۲۲۶
۲-۱-۲- احساس امنیت جانی.....	۲۲۷
۲-۱-۳- احساس امنیت سیاسی.....	۲۳۰
۲-۲- اخلاق و ارزش‌های اخلاقی.....	۲۳۴
۲-۳- دین و دین‌مداری.....	۲۴۲
خلاصه و جمع‌بندی فصل.....	۲۴۸
فصل ششم.....	۲۵۱
کارکردهای اعتماد اجتماعی.....	۲۵۱

۲۵۱..... (در نهج البلاغه)

۲۵۲..... اشاره.....

۲۵۲..... کارکردهای اعتماد در نهج البلاغه.....

۲۵۲..... ۱- کارکردهای اعتماد افقی در نهج البلاغه.....

۲۵۳..... ۱-۱- انسجام اجتماعی (social solidarity).....

۲۵۸..... ۱-۲- همکاری (cooperation) و مشارکت ((Participation).....

۲۶۳..... ۲- کارکردهای اعتماد عمودی در نهج البلاغه.....

۲۶۵..... ۲-۱- همدلی (Empathy) مردم و حکومت.....

۲۷۷..... ۲-۲- اقتدار فرهنگی.....

۲۸۵..... شاخص‌های اقتدار فرهنگی و همدلی مردم و حکومت.....

۲۸۶..... ۱- اقتدار حق:.....

۲۸۷..... ۲- برپایی ارکان دین و روش‌های دینی.....

۲۸۷..... ۳- فراگیر شدن عدالت.....

۲۸۷..... ۴- فراگیری آداب و سنت‌ها.....

۲۸۸..... ۵- توسعه و تکامل.....

۲۹۱..... ۶- دوام اقتدار جامعه و بقای حکومت.....

۲۹۳..... خلاصه و جمع‌بندی فصل.....

۲۰۹..... جمع‌بندی و یافته‌های تحقیق و پی‌شنهادها

۲۹۶..... جمع‌بندی و یافته‌های تحقیق.....

۲۹۶..... ۱- ابعاد اعتماد اجتماعی در نهج البلاغه:.....

۲۹۸..... ۲- سطوح اعتماد اجتماعی در نهج البلاغه:.....

۲۹۹..... ۳- عوامل اعتماد اجتماعی در نهج البلاغه:.....

۲۹۹..... ۳-۱- عوامل اعتماد عمودی در نهج البلاغه:.....

۲۹۹..... ۳-۲- عوامل اعتماد افقی در نهج البلاغه:.....

۴- کارکردهای اعتماد اجتماعی:.....	۳۰۰
۴-۱- کارکردهای اعتماد افقی در نهج البلاغه:.....	۳۰۰
۴-۲- کارکردهای اعتماد عمودی.....	۳۰۱
پیشنهادهای:.....	۳۰۲
۱- موضوعات پژوهشی برای پایان نامه.....	۳۰۲
۲- موضوعات پژوهشی برای مقاله.....	۳۰۲
فهرست منابع:.....	۳۰۵

پیشگفتار

توجه هرچند متخصر به جایگاه نهج البلاغه در فرهنگ اسلامی و نقش اعتماد در ایجاد و تسهیل روابط و مناسبات اجتماعی و همین‌طور رابطه اعتماد و فرهنگ، می‌تواند فضای تفاهم در مبحث اعتماد اجتماعی در نهج البلاغه را تقویت کند و به عنوان مدخل مناسب برای ورود به این مبحث باشد.

۱) جایگاه نهج البلاغه در فرهنگ اسلامی: آوازه‌ی نهج البلاغه در جوامع و فرهنگ اسلامی آن چنان بلند است که نیاز به معرفی ندارد، دایره‌المعارفی است از فرهنگ و آموزه‌های اسلامی. در نظر شیعه، پس از قرآن کریم، بزرگ‌ترین دستور زندگی مادی و معنوی و والاترین کتاب رهایی بخش است و دستورات آن از فرهنگ گرفته تا اقتصاد، سیاست و اخلاق را در بر می‌گیرد و بزرگ‌ترین راه صلاح و اصلاح در این زمینه‌ها به حساب می‌آید: «کتاب نهج البلاغه که نازله روح علی(ع) است برای تعلیم و تربیت ما خفتگان در بستر منیت و در حجاب خود و خودخواهی خود، معجونی است برای شفا و مرهمی است برای دردهای فردی و اجتماعی و مجموعه‌ای است دارای ابعادی به اندازه یک انسان و یک جامعه بزرگ انسانی از زمان صدور آن تا هر چه تاریخ به پیش رود و هر چه جامعه‌ها به وجود آید و دولت‌ها و ملت‌ها محقق شوند.^۱» آن چیزی که اهمیت نهج البلاغه را مضاعف و جایگاه آن را در میان منابع فرهنگ و آموزه‌های اسلامی متمایز ساخته است فضای پیچیده‌ای اجتماعی- فرهنگی حاکم بر تولید محتوای نهج البلاغه است، فضایی که سیاست‌های نادرست و سیاست‌گذاری‌های ناسنجیده‌ای خلفا به ویژه فتوحات نظامی، بدون امدادهای متناسب فرهنگی در تکوین آن نقش اساسی داشت. توضیح مختصر در این زمینه، می‌تواند تا حدودی جایگاه برجسته و

موقعیت متفاوت نهج البلاغه را روشن سازد.

۲) وضعیت فرهنگی - اجتماعی حاکم بر تولید نهج البلاغه: بسیاری از مسلمانان و قبایل ساکن در جزیره العرب بعد از فتح مکه مسلمان شدند و قبل از اینکه با فرهنگ، ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی آشنا شوند و قرآن و معارف قرآنی را بیاموزند و بر اساس ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی جامعه‌پذیر و تربیت گردند به وسیله‌ای خلفا به «فتوحات» سوق داده شدند، واقعیتی که حتی جلو تاثیر و فراگیری سیاست‌های پیامبر(ع) برای ایجاد جامعه‌ای منسجم و ملت‌سازی را گرفت. جامعه‌ای جاهلی بر پایه سه اصل قبیله، عصیت، و غارت و غنیمت بنا شده بود، پیامبر اسلام(ص) تلاش نمود تا جامعه‌ی اسلامی را بر پایه‌های امت، عقیده و عدالت استوار سازد و این اصول را جایگزین اصول جامعه‌ی جاهلی نماید ولی با رحلت ایشان این ایده به دلیلی رویدادهای ناخواسته و تغییراتی که در سطح مدیران و سیاستگذاری‌ها پیش آمد محقق نشد. خلفا بر فتوحات متمرکز گردید به نحوی که حتی مرتدین و مسلمانانی که پس از رحلت پیامبر(ص) از دین برگشته بودند و علم مخالفت با اسلام بر افراشته بودند نیز در این فتوحات شرکت داده شدند. این بود که از دل فتوحات آسیب‌های عظیمی متوجه جامعه و امت اسلامی گردید. دوباره، عصیت قبیله‌ای جایگزین عقیده، قبیله‌گرایی و پراکندگی شدید جانشین «امت» و «انسجام اسلامی» گردید و غنایم عظیم فتوحات، عدالت اسلامی را به حاشیه راند.

از این منظر فتوحات را باید سر آغاز انحطاط فرهنگی مسلمانان و منشا بخش عظیمی از آسیب‌های بعدی جهان اسلام مانند به وجود آمدن خوارج، مرجئه و قضیه کربلا دانست. توزیع غیر عادلانه ثروت‌های عظیمی که از فتوحات به دست آمده بود، مناسبات ساده اقتصادی را عوض کرد و تعدادی از خواص را در دام ثروت‌های عظیم و دنیاگرایی عمیق گرفتار ساخت. دنیاگرایی به حدی رشد و عمق یافت که به خاطر دنیا، مقام و اندک ثروتی دنیایی، حقوق پایمال و خون‌ها ریخته می‌شد. سر رشته و بدنه‌ی اصلی فتوحات، در اختیار نومسلمانان و خشن‌ترین قبایل عرب قرار گرفت، افرادی که از آموزه‌ها، فرهنگ و منطق اسلامی چیزی نمی‌دانستند و بر این اساس اجتماعی و تربیت نشده بودند، نیروهای اصلی فتوحات را تشکیل می‌دادند، دسته‌های نظامی که در پی رسیدن به غنایم و آذوقه و داشتن زندگی بهتر، در فتوحات شرکت کرده بودند، بدون اینکه بهره و حظی از معارف، فرهنگ و اخلاق اسلامی داشته باشند، در همان فضای پرتنش و خشن جنگ و کشتار اجتماعی شدند

و ویژگی‌های مانند غرور، عصیان و گرایش به برتری و سروری بر دیگران را که از طبیعت نظامی‌گری ناشی می‌شود درونی ساختند. به همین جهت می‌بینیم که گروه بسیار خشن و متصلبی مانند خوارج در جامعه‌ی اسلامی شکل می‌گیرد. خوارج محصول فتوحات است همانگونه که خشونت خوارج محصول فتوحات است. در دید خوارج هر کسی گناه کرد و توبه نکرد واجب القتل می‌گردد و به سادگی آب خوردن حکم به قتل دیگران می‌دهند. حتی در زمان فتوحات ترور در جامعه‌ی اسلامی رواج یافت. سعد ابن عبادۀ ترور شد، عاملش پیدا نشد، گفتند جنیان او را کشته اند. بخش عظیمی از سربازان و سرداران اصلی فتوحات در واقعه جمل و صفین و شکل‌گیری خوارج حضور و نقش داشتند. مرجئه نیز محصول فتوحات است، همان‌های که ایمان را از عمل جدا می‌دانستند مهم ایمان بود و با ایمان هر جنایتی موجه جلوه داده می‌شد. این گونه بود که طبیعت جامعه اسلامی دگرگون شد و تدریجاً این جامعه راه خود را از جامعه‌ی که پیامبر(ص) در صدد ساختش بود جدا کرد. دنیاگرایی، انحرافات اخلاقی، دروغ و نفاق فراگیر و همه گیر شد. افراد و گروه‌ها به راحتی پیمان می‌شکستند، حقوق دیگران را نادیده می‌گرفتند و دست به خون دیگران می‌آلودند اندیشه قضا و قدری، اعتزال سیاسی و حتی دنیاگریزی و غلو نیز در همین زمان رشد چشم‌گیر پیدا کرد. دنیا گرایی، نفع پرستی، فردگرایی و کاهش روابط صمیمانه میان مسلمانان موجب پراکندگی بیشتر و گسست‌های عمیق در جامعه اسلامی شده بود. این از یکسو،

از سوی دیگر، فتوحات، موجب ورود بدون آمادگی مسلمانان به فرهنگ‌های دیگر، مانند فرهنگ ایران، روم شرقی، مصر و تعدادی از جوامع افریقایی گردید، وضعیتی که وضعیت پیچیده و شکننده‌ای را رقم زده بود و زمینه را برای دگرگونی سریع فرهنگی و اجتماعی و بروز تناقضات در هنجارها و رفتار اجتماعی کاملاً فراهم می‌ساخت؛ زیرا چنانکه اشاره گردید بسیاری از مسلمانان فاتح به آداب و ارزش‌های فرهنگی اسلام آراسته نبودند تا موجبات جلب و جذب دیگران را فراهم سازند همانگونه که به دلیل عدم آگاهی از آموزه‌ها و معارف اسلامی از توان و ظرفیت انتقال معارف و آموزه‌های اسلامی به سر زمین‌ها و جوامع فتح شده تقریباً تهی بودند این وضعیت نیاز به مدیریت جدی، اعتماد سازی و احیا و ترویج فرهنگ و باورهای اسلامی داشت همانگونه که ایجاد روابط و مناسبات سهل و سریع فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در سر زمین بزرگ اسلامی و میان طوایف و خرده فرهنگ‌های گوناگون نیازمند اعتماد سازی بود.

وقتی امیرمومنان(ع) زمام امور مسلمین را به عهده گرفت جامعه ای اسلامی گرفتار این وضع و حال بود، واقعیتی که از یکسو طالب سروسامان دادن به وضعیت داخلی جامعه و پیگیری سیاست نبوی برای پیریزی یک جامعه ی اسلامی بود و از سوی دیگر، باید تدابیر و سیاست‌های به اجرا گذاشته می شد که بتواند موجبات جلب و جذب افراد و گروه‌های جوامع تازه فتح شده را به اسلام و فرهنگ اسلامی فراهم کند. نهج‌البلاغه در چنین فضا و وضعیتی تولید شد و مشتمل بر سیاست‌ها و سیاست‌گذاری‌های حکومت علوی برای اعتماد سازی میان مسلمانان و انسجام در جامعه‌ی اسلامی از یکسو و ترویج و تحکیم فرهنگ و آموزه‌های اسلامی در زمینه‌های گوناگون از سوی دیگر است.

۳) اعتماد در روابط یک ضرورت انکارناپذیر و یک واقعیت فرهنگی است: اساسا انسان به حکم اینکه موجودی اجتماعی است و به تعبیری تمایل به زندگی اجتماعی ریشه در فطرت او دارد ناگزیر از ایجاد ارتباط و تعامل با دیگران است ارتباط و تعاملی که در پرتو آن موفق گردد مشکلات و نارسایی‌های زندگی خود را مرتفع سازد و به طور متقابل در رفع مشکلات و کاستی‌های متعدد دیگران موثر باشد. در این میان، اعتماد اجتماعی، یکی از مقولات و عناصر بنیادین در برقراری ارتباط و تعامل اجتماعی است و در انتظام زندگی روز مره و تحقق نظم اجتماعی عنصر حیاتی و ضروری به شمار می‌آید و انسان در تمام فعالیت‌های خود از فرهنگی و اجتماعی گرفته تا اقتصادی و سیاسی نیازمند اعتماد است.

بنابراین، در این واقعیت که اعتماد از لوازم ضروری زندگی اجتماعی و سامان بخش آن است تردیدی نیست به نحوی که هیچ جامعه و زندگی اجتماعی بدون اعتماد شکل نمی‌گیرد. همانگونه که در فرهنگی بودن اعتماد تردیدی وجود ندارد، به این معنا که اعتماد از هنجارها و ارزش‌های فرهنگی و فرهنگ حاکم بر جامعه، رنگ می‌گیرد و تکوین و شکل‌گیری اعتماد مانند گرایش به اعتماد از فرهنگی به فرهنگ دیگر متفاوت است آنگونه که حتی تمایل افراد به اعتماد می‌تواند از کارکردهای فرهنگ به حساب آید، این واقعیت، ضرورت مطالعه و توجه به اعتماد را برای هر جامعه و فرهنگی با توجه به ظرفیت‌ها و سازوکارهای خاصی که آن فرهنگ برای تکوین، ترویج و کنترل اعتماد دارد، روشن می‌کند تا با شناسایی عوامل و موانع شکل‌گیری اعتماد و گرایش به اعتماد در همان فرهنگ، مدیریت و کنترل وضعیت اعتماد به خوبی میسر شود. پرسش از دیدگاه نهج‌البلاغه در باره اعتماد نیز از همین واقعیت ناشی شده است؛ زیرا وضعیت خاص فرهنگی - اجتماعی و فضای پیچیده‌ی سیاسی